هو العلیم

حجیت ظهور و نقش قرائن در فهم مقصود گوینده

نقد تفاوت تخصیص متصل و منفصل در کلام آخوند

سلسله دروس خارج اصول فقه ـ باب عامّ و خاصّ ـ جلسه چهل و پنجم

استاد
آیت‌الله حاج سید محمدمحسن حسینی طهرانی
قدّس الله سرّه

أعوذ بالله من الشّيطان الرّجيم
بسم الله الرّحمٰن الرّحيم

تفصيل آخوند ميان تخصيص متصل و منفصل

مرحوم آخوند بين مخصّص متّصل و منفصل در انعقاد ظهور در مابقی كلام ملقای از جانب متكلّم، بعد از مخصّص متّصل و در عدم انعقاد ظهور در مابقی، بعد از مخصّص منفصل، تفصيل قائل شدند.

تفاوت انعقاد ظهور و رفع حجيت آن

من‌باب‌مثال وقتی كه متكلّمی می‌گويد: «أكرِم كُلَّ عالمٍ إلاّ الفاسِقَ منهم!» در اينجا ابتدائاً ظهور در مابقی، بعد از تخصيص منعقد می‌شود؛ ولكن در مخصّص منفصل، ظهور روی عامّ است؛ ولی به‌واسطهٔ تخصيص منفصل، از آن ظهور رفع‌يد می‌شود و حجّيت برای مابقی از افراد عامّ بعد از مخصّص منفصل است؛ نه‌اينكه ظهور در مابقی از افراد عامّ بعد از مخصّص منفصل منعقد می‌شود. ايشان در اينجا فرق گذاشتند بين انعقاد ظهور و بين رفع‌يد از ظهور؛ بين تصادم قرينه با ظهور و بين عدم حجّيت ظهور.[1]

نقد تفصيل آخوند بر پايه معنای ظهور

مسئله‌ای كه به‌نظر می‌رسد اين است كه همان‌طور كه ديروز عرض شد، ظهور عبارت است از آن هويّت كلام در نظر مخاطب؛ به‌نحوی‌كه باتوجه به آن ظهور اگر قرينه‌ای برخلاف به‌دست بياورد، خلاف توقّعش بشود.

تمايز معنای مطابقی و مراد تفهيمی

يک معنای ابتدايی هست كه عبارت است از مفاد تطابقی كلام با موضوع‌له خودش كه قطعاً منظور ما از آن ظهور، اين مفاد ابتدايی و تطابقی نخواهد بود؛ مثلاً در «رأيتُ أسداً فی الحمّام»، قطعاً مراد ابتدايی و تطابقی مطرح نيست؛ چون «رأيتُ أسداً فی الحمّام» كلامی است مركّب از سه كلمه: «رأيتُ»، «أسَد» و «فی الحمّام». در اينجا مراد تطابقی و مفاد كلام اين است كه: «ديدم شيری را در حمّام.» در اينجا قطعاً مراد و منظور از ظهور در اينجا چنين مراد تطابقی‌ای نيست. منظور از ظهور در اينجا مراد جدّی و مراد تفهيمی است.

نقش مناسبات مخاطب و متكلم در مراد جدی

مراد جدّی و تفهيمی همان معنايی است كه مخاطب باتوجه‌به مناسبات ذهنی كه بين او و بين متكلّم وجود دارد و باتوجه‌به قرائن و شواهدی كه حاكم بر عرف زمان القاء كلام است و باتوجه‌به قرائنی كه بين او و متكلّم مُسبِق بر القاء كلام است و باتوجه‌به اطّلاع مخاطب بر معنای موضوع‌لهِ لفظ و اطّلاع مخاطب بر موقعيّت متكلّم در وقت خطاب، مسائل و تناسباتی كه در حول و حوش كلام دور می‌زند و اينها يا سابق بر القاء كلام هستند يا مقارن با القاء كلام؛ من‌حيث‌المجموع هويّتی به اين كلام می‌دهند.

مثال تعيين هويت رجل با افزودن قيود

چطور اينكه اگر ما طبيعتی را به‌عنوان مهمله القاء كنيم، مثلاً بگوييم: «رأيتُ رَجلاً» و بعد برای اين طبيعت مهمله (كه مَقسم برای اقسام واقع شده است) شروع می‌كنيم به قيد آوردن و بگوييم: «رأيتُ رجلاً بصيراً، أبيضَ، عالماً، نحويّاً، عجميّاً، صاحِبَ رِداءٍ و عَباءٍ و عمامةٍ و بيتُه فی شارعِ كذائيٍّ و لَه

[1] ***كفاية الأصول***، ص ٢١٩.

أولادٌ كذا».

در اینجا ما با تمام این قیودی که داریم برای این «رجل» می‌آوریم، کم‌کم، کم‌کم و تدریجاً این «رجل» را تخصیص یا تقیید می‌زنیم به این قیود و بالأخره بعد از اینکه از همهٔ این قید و تخصیص‌ها فراغت پیدا کردیم، این رجل هویّتی پیدا می‌کند. ما اسم این هویّت را ظهور می‌گذاریم.

بنابراین این رجل گرچه ابتدائاً بدون قید القاء شده است، ولی به‌واسطهٔ این قیود، این رجل دارای یک شاکله و پیکربندی‌ای می‌شود که اگر از ما سؤال کنند که: «بالأخره منظور مولا از این رجل چه کسی بود؟» می‌گوییم: «منظور زید بن أرقم بود.» الآن این رجل در زید بن أرقم ظهور پیدا می‌کند.

تبدیل طبیعت مبهم به مراد معین

اما قبل از اینکه ما این قیود را بیاوریم، این رجل معنای تطابقی‌اش همان مرد بود. اگر می‌گفتیم: «رَأیتُ رَجلاً»، در اینجا طبیعت، طبیعت مبهمه بود و براساس ابهام، روی آن حکم می‌شد و اثرات ابهام بر این طبیعت حاکم بود. این طبیعتِ ما ظهور در ابهام داشت؛ ولی وقتی که ما شروع کردیم به قید آوردن، آن ظهور ابتدایی که معنای تطابقی است، از آن معنای تطابقی به یک معنا و مراد و مفهوم جدیدی انسلاخ پیدا می‌کند که ما اسم آن را ظهور جدّی و مراد جدّی و مفاد تفهیمی می‌گذاریم که متکلّم درصدد القاء این مراد به مخاطب است. ما اسم این را می‌گذاریم ظهور تفهیمی و ظهور جدّی.

اثر یکسان قرائن لفظی و غیرلفظی

روی‌این‌حساب دیگر فرق نمی‌کند بین اینکه آنچه به این لفظ ما محتوا می‌بخشد، قرائن لفظیّه باشند یا آنها قرائن لُبّیه و حالیّه باشند؛ مقالیّه باشند یا مقامیّه. در اینجا دیگر فرق نمی‌کند که آیا ما قبلاً بر این قرائن اطّلاع داشتیم یا در زمان القاء این کلام بر این قرائن اطّلاع پیدا می‌کنیم. هیچ‌کدام اینها فرقی نمی‌کند.

اثر قرینه منفصل بر انعقاد ظهور

حالا بیاییم سراغ این تفصیل مرحوم آخوند و ببینیم که در تشکیل مراد جدّی و در انعقاد مراد جدّی و تفهیمی، آیا بین استثناء متّصل و منفصل فرقی هست یا نه؟ لا شکّ بر اینکه استثناء متّصل در کلام، حکم قرینهٔ لفظیّهٔ مقارن با القاء کلام را دارد و وقتی که متکلّم این کلام را القاء می‌کند، خود همین قرینهٔ لفظیّه به آن کلام ظهور می‌دهد و به این لفظی که از ناحیهٔ متکلّم القاء شده است، عقد ظهور می‌بخشد.

تخصیص پیش از بیان عام

حالا ما فرض می‌کنیم که متکلّم این استثناء را قبل از بیان عامّ القاء کرده است. اول گفته: «لا تُکرِم زَیداً!» بعد بلافاصله می‌گوید: «أکرِم کُلَّ عالِمٍ!» آیا در اینجا می‌توانیم بگوییم چون استثناء منفصل است، این موجب ظهور «أکرِم کُلَّ عالِمٍ» در غیر زید نمی‌شود؛ بلکه ظهور «أکرِم کُلَّ عالِمٍ» در تمام علماء محفوظ است و این «لا تُکرِم زیداً» فقط رفع‌ید از ظهور می‌کند و به ظهور دست نمی‌زند؟ نمی‌توانیم چنین حرفی بزنیم.

چون ما گفتیم که در انعقاد ظهور بین متکلّم و بین مخاطب، قرائن سابقه و حالیّه دخالت مستقیم دارند. چطور اگر ما با کلام، استثناء متّصل بیاوریم، خود این آوردن استثناء متّصل در کلام واحد، قرینهٔ بر انعقاد ظهور در مابقی از مستثنیٰ است، همین‌طور اگر آن استثناء ما، قبل از القاء کلام باشد، آن هم با وجود زید قطعاً قرینه برای عدم انعقاد ظهور در غیر زید خواهد شد. بلکه موجب می‌شود که «أکرِم کُلَّ عالِمٍ» ظهور داشته باشد در عالِمِ غیرِ زید، چون قبل از آن قرینه بوده است.

خصومت مولا با زید به عنوان قرینه

همین‌طور اگر این مولا «لا تُکرِم زیداً» را نگوید، اما خود مخاطب این را از ارتباط با مولا بفهمد، مثلاً از خصومت بین مولا و بین زید اطّلاع دارد یا از حالت مولا اطلاع دارد؛ در اینجا تمام

اینها (همان‌طوری‌که مرحوم کمپانی می‌فرمایند)[1] قرائنی می‌شود برای‌اینکه در صورت القاء کلام از متکلّم، معنایی در ذهن مخاطب بیاید. آن معنایی که هنگام القاء کلام در ذهن مخاطب می‌آید، به آن می‌گوییم ظهور لفظی. در این‌صورت استثناء و تخصیص متّصل با منفصل چه فرقی می‌کند؟! چه تخصیص ما متّصل باشد چه منفصل فرقی نمی‌کند.

تخصیص بلافاصله پس از عام

من‌باب‌مثال اگر مولا بگوید: «أکرِم کُلَّ عالِمٍ!» بعد بلافاصله بگوید: «لا تُکرِم الفُسّاقَ مِن العُلَماء!» این استثناء متّصل است یا منفصل؟ باید بگوییم که منفصل است؛ چون با هم که نیاورده است. آیا اینکه بلافاصله بعد از آن آورده است با اینکه بگوید: «أکرِم کُلَّ عالِمٍ إلاّ الفُسّاقَ مِنهم!» فرق می‌کند؟! چطور اینکه در «أکرِم کُلَّ عالِمٍ إلاّ الفُسّاقَ مِنهم»، این «إلاّ الفُسّاقَ»، «کُلَّ عالِمٍ» را تخصیص می‌زند و باعث ظهور در غیر فسّاق می‌شود، همین‌طور اگر بگوید: «أکرِم کُلَّ عالِمٍ!» و بعد از آن بلافاصله بگوید: «و لا تُکرِم الفُسّاقَ مِن العُلَماء!» این باعث ظهور در غیر فسّاق خواهد شد.

تلمیذ: ـ حالا اگر این فاصله زیاد بود، انعقاد ظهور چگونه است؟

استاد: ـ آنجا را هم عرض می‌کنیم.

مثال اسد و قرائن حمام

اگر بگویید که «رَأیتُ أسداً» و «فی الحمّام» آن را نگویید، این گفتن «رَأیتُ أسداً» باتوجه‌به اینکه فرض کنید که مولا قبل از آن، در این روز گفته است: «رأیتُ رَجلاً شُجاعاً عَجیباً فی الحمّام» و شما می‌دانید که مولا امروز باغ وحش نرفته است؛ شیر هم که در خیابان نمی‌آید، یا در باغ وحش است یا در جنگل. در اینجا وقتی که مولا امروز حمّام رفته است و قبلاً هم به شما گفته: «من پهلوانی را در حمّام دیدم»، این قرائن هست و حالا مولا می‌گوید: «رَأیتُ أسداً». آیا این اسد ظهور در حیوانِ مفترس دارد؟! نه‌خیر، ظهور در رجلِ شجاع دارد. چه‌کسی می‌گوید در حیوان مفترس ظهور دارد؟! باوجوداینکه قرینه از این «رَأیتُ أسداً» منفصل است، ولی انفصال موجب عدم ظهور [اسد] در رجل شجاع نخواهد شد.

همین‌طور اگر مولا بگوید: «رَأیتُ أسداً» و یک دقیقه بعد بگوید: «رأیتُ رَجلاً شجاعاً فی الحمّام»، این قرینه می‌شود بر اینکه منظور از «أسد» در اینجا حیوان مفترس [رجل شجاع] بوده است.

برداشت مخاطب در فاصله تا بیان قرینه

حالا صحبت در این است که بین فاصله‌ای که مولا گفته است: «رَأیتُ أسداً» تا آن وقتی که گفته است: «رأیتُ رَجلاً شجاعاً فی الحَمّام»، مخاطب چه برداشتی از این کلام «رَأیتُ أسداً» دارد؟ منظور شما که پرسیدید اگر فاصله زیاد بشود، همین است دیگر که در این فاصله وقتی هنوز مخاطب نمی‌داند که آیا برای «رَأیتُ أسداً» قرینه خواهد آمد یا نه، در عرض این یک ساعت مخاطب چه برداشتی از این کلام دارد؟ نکته در اینجاست.

مخاطب ابتدائاً از «رَأیتُ أسداً» ظهوری در حیوان مفترس دارد که اسم این را ظهور ابتدایی می‌گذاریم. وقتی که یک ساعت بعد متکلّم گفت: «رأیتُ رَجلاً شجاعاً فی الحَمّام»، برای مخاطب در انعقاد ظهور ابتدایی کشف خلاف می‌شود و مراد جدّی برای مخاطب در رجل شجاع جایگزین می‌شود.

مقایسه تخصیص فوری و تخصیص با فاصله

استثناء منفصل هم همین است؛ تخصیص منفصل هم همین است. وقتی مخصِّص منفصل می‌خواهد بیاید، یک‌وقت مخصّص منفصل بلافاصله است؛ در این‌صورت لاشک و لاشبهه که در عقد ظهور، این مخصّص منفصل را مانند مخصّص متّصل می‌دانند؛ یعنی چطور اینکه مخصّص منفصل

---

[1] *نهایة الدرایة*، ج ۳، ص ۱۷۲.

[متّصل] عاقد ظهور است و خودش ظهور ایجاد می‌کند، همین‌طور مخصّص منفصل ما، اگر بلافاصله بیاید، خودش عقد ظهور است.

اما اگر مخصِّص ما منفصل بود و مدتی گذشته بود، یک ظهور ابتدایی برای این مخاطب پیدا می‌شود. حالا که این ظهور ابتدایی پیدا شد، در اینجا مخاطب بنا را بر حجّیت این ظهور می‌گذارد و می‌گوید که: «منظور مولا از این کلام همین معنای "أکرِم کُلَّ عالِمٍ" است.» و دنبالش می‌رود؛ اما هنوز به دنبالش نرفته است که یک مخصِّص منفصل می‌آید که می‌گوید: «لا تُکرِم الفُسّاقَ مِن العُلماء!»

دو حالت آگاهی متکلم از مخصص

در اینجا دو حالت می‌شود برای این قضیه تصویر کرد: حالت اول: اینکه متکلّم در مقام القاء این حکم، خودش متوجّه مخصّص بوده است؛ ولی مخصّص را ذکر نکرده است.

تغییر نظر متکلم پس از حکم عام

حالت دوم: اینکه متکلّم در مقام القاء حکم، خودش متوجّه مخصّص نبوده و اصلاً از اول نظرش روی عامّ بوده است. از اول که می‌گوید: «أکرِم کُلَّ عالِمٍ!»، نظرش به استیعاب جمیع افراد علماء است. بعداً با خود می‌گوید که: «این چه حرفی بود من زدم؟! فسّاقِ من العلماء که نباید إکرام بشوند!» پس می‌گوید: «دست نگهدار، فسّاق از علماء را إکرام نکن!»

آگاهی شارع از تخصیص هنگام انشای حکم

در اینجا کشف می‌شود بر اینکه ظهور جدّی از اول، تمام علماء بوده است و در اینجا دیگر رفعید از این ظهور، رفعید از ظهور جدّی و مراد تفهیمی است؛ ولی در صورت اول که از اول بداند که این متکلّم در مقام استیعاب همهٔ افراد نبوده است ولی مصلحت را در این دیده است که اول کلام را به‌عنوان عموم القاء کند، [این‌طور نیست] و در همهٔ اوامر انشائیّهٔ شارع این‌طوری است. حکمی که روی امر رفته است و بعث به طرف آن موضوع و مورد امر شده، از اول با آن تخصیص در نظر مولا بوده است. این‌طور نبوده است که از اول مولا روی همهٔ اوامر انشاء کند، بعداً تخصیص بزند؛ بلکه از اول مولا می‌دانسته که یک فردی از این افراد خارج است.

تفاوت نسخ و تخصیص در احکام شرعی

در اوامر و نواهی شرعیّه آیا برای مولا کشف خلاف و تبدّل رأی پیدا می‌شود یا نه؟ تبدّل رأی در آنجا نیست. ما در مقام نسخ که نیستیم، بلکه در مقام تخصیص هستیم. در مقام نسخ از اول حکم روی صلاة به‌سمت بیت‌المَقدِس رفته است و بعد، تبدّل رأی و انشاء پیدا می‌شود و صلاة به‌سمت بیت‌العتیق جایگزین صلاة به‌سمت بیت‌المَقدِس می‌شود. این را می‌گوییم نسخ؛ نسخِ زمانی یا تخصیص زمانی بنا بر اختلافی که در اینجا هست.

ظهور ابتدایی مخاطب پیش از وقت عمل

ولی در آن اوامری که هنوز موقع عمل نرسیده است و متکلّم در مقام بیان است، قطعاً در آنجا ابتدائاً خود مولا و متکلّم آگاهی و اطّلاع بر آن مخصّص دارد. پس کلامی را که ابتدائاً القاء می‌کند، ظهور برای این کلام، ظهور ابتدایی می‌شود. حالا هنوز وقت عمل به این حکم نرسیده است، مخاطب که می‌خواهد به آن عمل کند، باتوجه‌به شرایط و قرائن گذشته و قرائن لفظی که فعلاً دارد، برای خودش ظهوری را در اینجا قرار می‌دهد. پس باتوجه‌به اینکه هنوز موقع استثناء منفصل و موقع تخصیص منفصل نیامده است، یک ظهوری را قرار می‌دهد.

من‌باب‌مثال شارع می‌گوید: «أکرِم کُلَّ عالِمٍ!» این عبد نگاه می‌کند و می‌بیند در اینجا برای منظور شارع از «أکرِم کُلَّ عالِمٍ»، قرینه‌ای نیامده است؛ نه قرینهٔ سابقه، نه قرینهٔ حالیّه، نه لفظیّه و نه مقامیّه، هیچ‌کدام نیامدند. الآن ظهور جدّی برای مخاطب در «کُلَّ عالِمٍ» تشکیل می‌شود. حالا اگر «لا تُکرِم الفُسّاقَ مِن العُلماء» آمد، این «لا تُکرِم الفُسّاقَ مِن العُلماء» سبب رفعید از آن ظهور می‌شود.

دو تفسیر از مقصود آخوند درباره مخصص منفصل

ما می‌گوییم: ظهور عبارت است از آن مفادی که باتوجه‌به قرائن و شواهدی که در زمان القاء کلام حاکم است، برای متکلّم پیدا می‌شود و آن حکمی که بعداً می‌آید، از ظهور برای این مفاد رفع‌ید می‌کند. حالا اگر منظور مرحوم آخوند از مخصِّص منفصل همین باشد که ما عرض کردیم، یعنی متکلّم در مقام بیان خطاب، مخصّص منفصل را به‌نحوی بیان کرده است که آن مخصّص منفصل، باتوجه‌به شرایط حاکم بر آن القاء کلام، در انعقاد ظهور، حکم مخصّص متّصل را دارد، بنابراین فرق گذاشتن بین مخصّص منفصل و متّصل خلاف است.

اما اگر منظور مرحوم آخوند این است که شرایط انعقاد ظهور برای تشکیل ظهور، به‌نحوی بوده است که آن استثناء منفصل و مخصّص منفصل، خلاف توقّع مخاطب را در هنگام انعقاد ظهور ایجاد کند، در این‌صورت کلام مرحوم آخوند به‌جای خودش محفوظ است.

استقرار ظهور پس از بررسی همه قرائن

روی‌این‌حساب ما ظهور را به شکل‌گیری کلام در زمان القاء می‌دهیم. تا وقتی که باتوجه‌به قرائن و باتوجه‌به احتمالات، در ذهن مخاطب هویّتی از این کلام پیدا نشود، هنوز ما برای کلام، ظهوری قائل نخواهیم بود. وقتی که مخاطب باتوجه‌به شرایط متکلّم و خودش، شرایط محیط و قرائن لفظیّه، مقامیّه و حالیّه، محتوایی را برای خودش ایجاد کرد، وقتی که در چنین موقعیّتی قرار گرفت، ما می‌گوییم: «حالا برای مخاطب ظهور منعقد شد.»

رفع ید از ظهور با دلیل خلاف انتظار

بعد از این حال [انعقاد ظهور] اگر مخصّص و کلام و مطلبی از ناحیهٔ مولا آمد که خلاف توقّع متکلّم شد، ما می‌گوییم: «این دلیل، دلیل حاکم است.» اینجاست که رفع‌ید از ظهور می‌شود، نه‌اینکه تصادم با ظهور بشود. بنابراین ممکن است چند روز طول بکشد تا این ظهور برای مخاطب پیدا بشود. چند روز طول بکشد تا بالا و پایین و تمام قرائن را بسنجد، بعد بگوید که: «منظور مولا این بوده است.» این‌طور نیست که به‌محض‌اینکه مولا کلامی را بگوید، فوراً پشت سرش ظهور باشد، همین ظهور نوعی که اینها می‌گویند.

تلمیذ: ـ ما از باب تسامح به آن ظهور گفتیم؛ در حقیقت باید بگوییم اینجا اصلاً ظهوری نیست.

انتظار پایان کلام پیش از انعقاد ظهور

استاد: ـ اصلاً ظهور منعقد نشده است. چطور اینکه اگر مولا کلامی را بگوید، آیا تا کلامش تمام نشود، شما می‌گویید که برای این کلام ظهور منعقد شده است یا صبر می‌کنید ببینید اینکه مثلاً مولا می‌گوید: «رأیتُ أسداً»، کجای کلامش می‌ایستد؟ یک‌وقت می‌گوید: «رأیتُ أسَداً فی حَدیقةِ الحَیوانات». تا می‌گوید «دیدم شیری را»، شما نمی‌گویید...؛ بله، معنای تطابقی ایجاد می‌شود.

حضور معنای مطابقی در مجاز و کنایه

همان‌طوری‌که عرض کردم، در مجاز، در کنایات و در معنای حقیقی، در تمام اینها (البته کنایه همان معنای حقیقی است) بخواهید یا نخواهید معنای مطابقی به ذهن می‌آید. «رأیتُ» یعنی دیدن («رأی» گاهی اوقات به معنای رؤیت و دیدن است، گاهی اوقات به معنای فکر کردن و نظر دادن است) [تا متکلّم می‌گوید:] «رأیتُ»، آن معنا یعنی «دیدم» به ذهنم آمد؛ بعد که می‌گوید: «اسداً»، بخواهید یا نخواهید معنای حقیقی شیر به ذهن شما آمد.

احتمال معنای حقیقی اسد با قرائن محیط

اما تا متکلّم می‌گوید: «رَأیتُ أسداً»، فوراً که نمی‌گویید: «عجب! شیر دیدی؟!» بلکه صبر می‌کنید ببینید که متکلّم کجا می‌ایستد. یک‌وقت می‌گوید: «رأیتُ أسَداً فی حَدیقةِ الحَیوانات»؛ هان! در اینجا این «أسد» در حیوان مفترس ظهور پیدا می‌کند؛ هنوز نصّ هم نیست! فقط ظهور است؛ چون ممکن است پهلوانی را در حدیقة الحیوانات دیده باشد. یک‌وقت می‌گوید: «رأیتُ أسَداً فی الحمّام» و سر کلمهٔ حمّام می‌ایستد. در اینجا می‌گویید که: «منظورش رجل شجاع است.»

چطور شما در کلام واحد فوراً یک ظهور را بر متکلّم تحمیل نمی‌کنید، بلکه صبر می‌کنید که متکلّم در کجا می‌ایستد؟ تازه وقتی هم که ایستاد، فکر می‌کنید، بالا و پایین، قرائن و تمام شواهد را در نظر می‌گیرید؛ شاید متکلّم، شیری داشته است و خواسته ببرد آن را در حمّام بشوید. همهٔ قرائن را شما در نظر می‌گیرید. وقتی همهٔ قرائن را در نظر گرفتید، حالا می‌گویید: «پس این کلام متکلّم در این ظهور دارد.»

از این قضیه گذشت، فردا یک قرینه‌ای بر خلافش از متکلّم می‌شنوید، می‌گویید: «پس چرا این را زودتر نگفت؟! این را باید می‌گفت دیگر! چرا از اول این‌طور نگفت؟! پس می‌گفت و ما را از اشتباه درمی‌آورد.» این می‌شود رفع‌ید از ظهور.

تفاوت ظهور واقعی و مقام ثبوت

تلمیذ: ـ در این‌صورت تمام حکومت و ورود و این قوانین برای تشخیص ظهورِ واقعی است.

استاد: ـ برای تشخیص ظهورِ واقعی است، نه ظهور اوّلی. بین ظهور جدّی و ظهور واقعی هم فرق است. در اینجا بهتر است که اصلاً ما ظهور واقعی را به معنای ثبوت بگیریم؛ برای تشخیص ثبوت است؛ وإلاّ ظهور آن است که مخاطب می‌فهمد. آن چیزی را که مخاطب می‌فهمد، به آن ظهور می‌گویند؛ ولی صحبت در این است که اینکه این آقایان می‌گویند، این نیست که مخاطب بفهمد.

حجیت ظهور شخصی و نقد ظهور نوعی

مخاطب از کلام متکلّم، یک مسئله را ابتدائاً می‌فهمد، یک مفاد ابتدایی می‌فهمد؛ ما به آن ظهور نمی‌گوییم؛ بلکه معنای مطابقی می‌گوییم. حالا مخاطب اگر بر مفادی مستقر شد و قرار گرفت، ما به آن می‌گوییم ظهور. آن ظهور می‌شود ظهور شخصی. پس قضیه این‌طور که آقایان می‌گویند نیست. این ظهوری که می‌گویند، همان ظهور نوعی است که ما به آن می‌گوییم معنای تطابقی. ما به معنای ابتدایی، ظهور نمی‌گوییم. در آن وقتی می‌گوییم ظهور که مخاطب بر آن کلام، استقرار پیدا کرد و این ظهور برایش حجّت می‌شود.

نقش ذهنیات مخاطب در استمرار حجیت

حالا که برایش حجّت شد، از دو حال خارج نیست: یا این حجّیت باقی می‌ماند استدامةً، یا مخصِّص و مقیِّدی می‌آید و این حجّیت را از بین می‌برد. بنابراین ما اصلاً ظهور نوعی نداریم؛ ظهور فقط ظهور شخصی است و آن [ظهور شخصی] برحسب حالات مخاطب، ذهنیّات مخاطب، اطّلاع مخاطب بر وضع، بر حالات مولا و بر جهات عرفی و بر آن قرائنی که در شرایط القاء این کلام حاکم است، تمام اینها در آن تأثیر دارند.

دیدگاه سیستانی درباره قرائن کلام

چنان‌که نظر آقای سیستانی هم در آن بحث فقهی که می‌خواهیم بکنیم، همین قضیه است. من نمی‌دانستم نظر ایشان این است. تقریباً حدود یک هفته پیش بود که من همین بحث فعلی را از ایشان مطالعه می‌کردم. دیدم: «عجب!» البته نمی‌خواهم بگویم که من‌حیث‌المجموع، مسئله در آنچه ایشان نقل کرده‌اند تمام است. ایشان به‌خوبی متوجّه این قضیه بودند که اصلاً کلام بدون احتفاف بر آن قرائن خارجیّه و ملابسات و مقارنات بین متکلّم و مخاطب، معنا نمی‌دهد.[1]

اهمیت تاریخ تشریع در فهم روایات

شما اگر بخواهید کلام پیغمبر صلّی‌الله‌علیه‌وآله و سلّم را متوجّه بشوید، باید بدانید در آن زمانی که داشتند صحبت می‌کردند، مخاطبین ایشان چه کسانی بودند و چه شرایطی حاکم بوده است. لذا برای ما دانستن تاریخ، یکی از شرایط مهمّ انعقاد ظهور است؛ باید ما بدانیم تاریخِ آن کلام در چه زمانی بوده

---

[1] ***قاعدة لا ضرر و لا ضرار*** (سیستانی)، ص ۱۳۷.

است.

روایت زکات مال یتیم و معاملات زمان صدور

الآن مثالی به ذهنم آمد؛ روایتی داریم: «لَیس فی مالِ الیَتیمِ زَکاةٌ»[1] که فقهاء در آن اختلاف دارند؛ بعضی استثناء کردند و مال یتیم را فقط به دِرهم و دینار گرفتند؛ بعضی مال یتیم را به شتر و گاو و گوسفند و... هم گرفتند. البته در روایت اختلاف دارد؛ در بعضی درهم و دینار دارد.

اگر ما به شرایط آن زمان نگاه کنیم، می‌بینیم که اصلاً در آن موقع مالیّت، خیلی به ندرت و در حدّاقل به نقدَین تعلّق می‌گرفت و عمدهٔ مالیّت افراد براساس اجناس بود. معاملاتی که می‌کردند، با اجناس معامله می‌کردند؛ مثلاً یک بُرد یمانی می‌دادند و ده تا گوسفند می‌گرفتند. یعنی اصلاً معاملات براساس نقدَین نبود و بعد کم‌کم، کم‌کم نقدَین پیدا شد تا اینکه اصلاً میزان سرمایهٔ فرد روی نقدَین رفت. اگر ما این را لحاظ کنیم، می‌بینیم اصلاً «لَیس فی مالِ الیَتیمِ زَکاةٌ» ناظر به اجناس است نه‌اینکه ناظر به نقدین باشد. لذا هم نقدین را شامل می‌شود و هم جمیع آن اموال غیر نقدی را مانند گاو و...

روایات زکات مأکولات و مصرف غالب

یا اینکه من‌باب‌مثال در مورد زکات داریم که: **«در مأکولات خودتان زکات بدهید!»** در بعضی روایات «مأکولات» دارد، در بعضی روایات گندم و جو و مویز و خرما دارد. بعضی از اینکه در بعضی از روایات دارد که در مأکولات باید زکات داده شود، استفاده کرده‌اند که شامل عدس و نخود و برنج و همهٔ این چیزها می‌شود؛ یعنی می‌گویند ظهور دارد.

ولی اطّلاع ما بر تاریخ آن زمان می‌رساند که اینکه زکات را منحصر می‌کند در گندم و جو و مویز و خرما، این موجب می‌شود که منظور از مأکولات هم همین‌ها باشند؛ نه‌اینکه مأکولات، در همهٔ مأکولات ظهور داشته باشند، بعد گندم و جو و مویز و خرما یکی از مصادیق به‌حساب بیایند. ظهور مأکولات در آن موقع با توجه به اینها، در آن جهتِ غالبیِ مصرف آن زمان است.

مثال مصرف برنج در طبرستان

لذا در همان زمان با اینکه برنج مأکول غالبی نواحی طبرستان بوده است مثل الآن که در نواحی شمال، مازندران و... برنج مصرف غالبی آنهاست، در عین حال ما می‌بینیم که ائمه علیهم‌السّلام مأکولات را گفته‌اند؛ ولی گندم و جو و مویز و خرما را آورده‌اند و بقیّه را نگفته‌اند. این دلیل می‌شود بر اینکه مأکولاتی که در آن زمان گفته‌اند که در آنها زکات هست، این مأکولات ظهور در همین گندم و جو، مویز و خرما دارد؛ نه‌اینکه دیگر در همهٔ مأکولات ظهور داشته باشد و اینها از مصادیق مأکولات به‌حساب بیایند.[2]

دیدگاه بروجردی درباره شرایط زمان تشریع

پس همان‌طور که نظر مرحوم آقای بروجردی هم همین است، بدون اطّلاع بر زمان تشریع (فرق نمی‌کند، چه در زمان رسول خدا صلّی‌الله‌علیه‌وآله و سلّم و چه در زمان ائمه علیهم‌السّلام، هر دوی اینها تشریع است دیگر!) اصلاً ظهورگیری از این کلمات امکان ندارد. چطور ممکن است ما از این روایات ظهورگیری کنیم؟! اصلاً حجّیت ظهور منعقد نمی‌شود.[3]

شرط حفظ تفصیل آخوند در تخصیص منفصل

روی‌این‌حساب هیچ فرقی بین استثناء متّصل و منفصل نیست؛ مگر اینکه مخصّص منفصلِ ما

---

[1] ***الکافی***، ج ۳، ص ۵۴۱.

[2] رجوع شود به کتاب ***وسائل الشیعة***، ج ۹، ص ۵۳.

[3] رجوع شود به کتاب ***نهایة التقریر***، ج ۲، ص ۳۳۶ و ۳۳۷.

به‌نحوی بوده که تمامیت شرایط انعقاد ظهور برای مخاطب تمام شده باشد و بعد از آن، مخصّص آمده باشد؛ در این‌صورت می‌توانیم بگوییم که این مخصّص باعث رفع‌ید شده است نه‌اینکه باعث از بین بردن ظهور شده است.

بازنگری در تعارض و حکومت و ورود

تلمیذ: ـ در اصول، بابی باز کنیم به نام باب ظهورات و یک‌سری مسائلی که در اصول عملیّه مطرح شده است، یعنی باب تعادل و تراجیح را در اینجا بیاوریم؛ چون آن تعارض بین دو ادلّه را هم دیگر نمی‌توانیم بگوییم تعارض است؛ چون ما می‌گوییم وقتی که یک روایت قرینه است، در این روایت دیگر اصلاً ظهور انعقاد پیدا نکرده است.

استاد: ـ بله، ظهور نبوده است. درست است.

تلمیذ: ـ حکومت و ورود هم باز به بحث الفاظ می‌آید؛ یعنی اصول عملیّه و... همه در بحث ظهورات لفظیّه مطرح می‌شود.

تمایز موارد شخصی و احکام کلی

استاد: ـ ما اصلاً خیلی از مسائلی را که در باب تعارض است، از باب تعارض نمی‌دانیم. خیلی از این مسائل، اصلاً مورد شخصی بوده؛ ولی این به موارد کلّی برده شده است و بعد هم در باب تعارض مطرح شده است. خیلی از این روایات متعارض، مخصّص دیگری هستند، به‌جهت‌اینکه در یک زمان آمدند. بله، فرض کنید که یک حکم الآن آمده است و مخصّص آن مثلاً صد سال دیگر از یک امام دیگر آمده است، این معلوم می‌شود که در اینجا نسخ بوده است. ولی حالا نسخ در أزمانیّ بوده، تخصیص در أزمانیّ بوده و در زمان اینها انجام گرفته است.

جمع عرفی به جای تعارض در مفاد

در باب حکومت و... هم تمام اینها از بحث تعارض خارج است و چه‌بسا بحث، بحث ترجیح یکی بر دیگری از باب عامّ و خاصّ و از باب اطلاق و تقیید و از این قبیل‌ها باشد. ما نمی‌توانیم تمام تعارض بین روایات را از قبیل تعارض در مفاد و... به‌حساب بیاوریم؛ نه‌خیر، این از باب جمع عرفی است دیگر! البته مرحوم شیخ هم در آنجا خیلی از اینها را از باب جمع عرفی گرفته است.[1]

تلمیذ: ـ گویا اصطلاح حکومت و ورود تسامح است و اصطلاح صحیحی نیست؛ چون این حکومت و ورود استغناء نمی‌بخشد. دو دلیل بعد از اینکه انعقاد ظهور پیدا کردند، با هم تضاد پیدا می‌کنند؛ لذا بحث حکومت و ورود را پیش می‌کشند.

تفاوت مقام ثبوت و مقام اثبات

استاد: ـ اینها منافاتی با هم ندارد. یک‌وقت ما در مقام ثبوت بحث می‌کنیم؛ اصلاً در آنجا حکومت و... معنا ندارد؛ چون تبدّل در آنجا معنا ندارد. یک‌وقتی ما در مقام اثبات بحث می‌کنیم. وقتی در مقام اثبات بحث کنیم، همان‌طورکه گفتم، گاهی اوقات ممکن است برای مخاطب، ظهور منعقد بشود؛ ولی بعداً کشف خلاف بشود و بگوید: «بله، من اشتباه فهمیدم.» اشتباه فهمیدن هم از این باب است که چون می‌بیند طرفش شارع است، می‌گوید که: «اشتباه فهمیدم.»

تبدل رأی مولای عادی و کشف خلاف در حکم شارع

اما اگر طرفش مولای عادی بود، همان‌طورکه عرض کردم، در اینجا دو قسم است. چه‌بسا ممکن است واقعاً نظر مولا اول بر عموم است؛ بعداً برایش تبدّل رأی پیدا شده است. مثلاً مولا گفته است که: «برای سیصد نفر سفره بینداز!» و شما فسّاق مِن العلماء را حذف کن. در این‌صورت در این قمِ فقط دو نفر باقی می‌مانند و دیگر همه می‌روند پیِ‌کارشان. آن‌وقت سفره می‌شود دو نفری. یا مثلاً ثلثشان

---

[1] *فرائد الاصول*، ج ۲، ص ۷۸۴.

می‌روند و کم می‌شوند. بعداً برای مولا تبدّل رأی می‌شود.

در اینجا نمی‌توانیم بگوییم که مخاطب به ظهور اطّلاع پیدا نکرده است؛ نه‌خیر، مطّلع بر ظهور بوده است و آن ظهور هم برایش حجّت بوده و بعداً هم کشف خلاف نشده است، بلکه تبدّل رأی مولا بوده است؛ ولی چون در مورد شارع قضیه این‌طور نیست و شارع در مقام بَعث و زَجر، از اول به افراد و مصادیق این موضوع آگاه بوده است و بعد، بَعث رویش آمده و انشاء کرده است، لذا این عبد می‌فهمد که: «نه‌خیر، برای من کشف خلاف شده است؛ یعنی آن ظهوری که اول به آن معتقد و پایبند بودم و برایم حجّیت داشت، از این به بعد دیگر آن ظهور برای من حجّیت ندارد.» نه‌اینکه بگوید: «من عالم به ظهور نبودم.»

مثال روایات خمس و قلمرو ظهور

مسائل باب تراجیح از این باب است؛ یعنی ظهور منعقد شده است. مثلاً زمان امام صادق علیه‌السّلام در آیهٔ ﴿وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ﴾[1] فرض کنید یک روایت را بیان می‌کنند که حضرت پنج مورد را ذکر می‌کنند که: «فی الرِّکاز و المعدن و البحر و الغنائم دار الحرب و فی أرباحِ المکاسبِ خُمسٌ.»[2] پس می‌گوییم: «منظور از ﴿غَنِمْتُم﴾ این پنج مورد است.» و این روایت در اینجا ظهور دارد. این مکلّف هم الآن همین را می‌فهمد.

خمس ارث و تفاوت شمارش با انحصار

فردا مثلاً یک‌دفعه می‌بینید امام صادق علیه‌السّلام فرمودند: «**در ارث هم خمس هست.**[3]» می‌گوید: «چرا دیروز نگفتید؟!» مثلاً حضرت می‌فرمایند: «حالا نخواستم بگویم، الآن می‌گویم.»

در اینجا دیگر نمی‌توانیم بگوییم برای امام صادق علیه‌السّلام تبدّل رأی پیدا شده است؛ تبدّل نبوده است. آن‌وقت در اینجا ما حمل می‌کنیم بر اینکه دیروز از این پنج تا سؤال شده است، بنابراین حضرت این پنج تا را فرمودند و در مقام استقصاء و استیفاء جمیع موارد نبودند و چون از این پنج تا سؤال شده است، حضرت هم این پنج تا را گفتند. فردا از ارث سؤال شده است، پس ارث را فرمودند. پس‌فردا از هبه سؤال شده است،[4] حضرت هبه را هم فرمودند.

اختلاف دیدگاه درباره خمس هبه و ارث

لذا در اینجا الآن دو بحث هست: بعضی‌ها می‌گویند: «این پنج موردی که برای خمس است، خمس انحصار در این موارد دارد.» اما قول دیگر بر این است که نه‌خیر! این روایت انحصار را نمی‌رساند، بلکه در مقام عَدّ است.[5] نظر من هم بر همین است که هبه خمس دارد و ارث هم خمس دارد، البته ارثِ بعید، نه ذوی الرّحم القَریب مثل پسر و پدر و...؛ یک‌وقت از پسرعمو یا دورتر ارث می‌برد، این خمس دارد. اما از عمّه و دایی و مادر و پدر و...، اینها خمس ندارد.

---

[1] سوره انفال (۸)، آیه ۴۱.

[2] رجوع شود به کتاب ***وسائل الشیعة***، ج ۹، ص ۵۰۱، أبوابُ ما یجبُ فیه الخمس.

[3] ***وسائل الشیعة***، ج ۹، ص ۵۰۱.

[4] همان.

[5] ***جواهر الکلام فی شرح شرایع الإسلام***، ج ۱۶، ص ۵۶.

اما نظر آقا (علامه طهرانی) (رضوان‌الله‌علیه) این است که هبه و... خمس ندارد. این بنا بر آن قرائنی که انسان من‌حیث‌المجموع به‌دست می‌آورد، برایش انعقاد ظهور می‌شود و طبق انعقاد ظهور هم مسئله برایش حجّیت پیدا می‌کند و در هر صورت اطّلاع بر شرایط زمان [مهم است].

تغییر ظهور شخصی با دسترسی به قرائن جدید

الآن برای ما که بعد از ۱۴۰۰ سال روایات را بررسی می‌کنیم و کتب را می‌بینیم، می‌بینیم این کلام ظهور در این قضیه دارد؛ ولی ظهور برای زراره در ۱۴۰۰ سال پیش که هنوز مخصّص منفصل نیامده است، با ظهور ما تفاوت پیدا می‌کند. برای ما این ظهور دارد.

یافتن قرینه تازه و حکومت ظهور بعدی

من‌باب‌مثال الآن اگر از ما بپرسند که: «در فلان حدیث ظهور چیست؟» می‌گوییم که: «این کلام حضرت ظهورش در این است.» اما فرض کنید که سال دیگر مراجعه به یک کتاب دیگر می‌کنیم، می‌بینیم این روایات این را تقیید کرده است؛ در اینجا رفع‌ید از این ظهور می‌شود و بعد، ظهور جدید برای ما پیدا می‌شود. پس ممکن است برای شخصی همین‌طور دائماً ظهورات در حال تغییر و تبدّل باشد؛ ظهور بعدی بیاید و بر ظهور اوّلی حکومت کند؛ اما سال بعد با قرینه‌ای متوجه می‌شود و آن قرینه برایش یک ظهور دیگر ایجاد کند و حکومت کند و هَلُمَّ جَرّاً.

اللّهمّ صلّ علیٰ محمّدٍ و آلِ محمّد!